

Cesty autorské pohádky

po roce 2000 v České republice a v Bulharsku

Martina Salhiová

MASARYKOVA
UNIVERZITA

#513

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

MUNI
ARTS

Cesty autorské pohádky

po roce 2000 v České republice a v Bulharsku

Martina Salhiová

MASARYKOVA
UNIVERZITA

BRNO 2021

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Salhiová, Martina, 1975-

Cesty autorské pohádky po roce 2000 v České republice a v Bulharsku / Martina Salhiová. – Vydání první, elektronické. – Brno : Masarykova univerzita, 2021. – 1 online zdroj. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 2787-9291 ; 513)

Anglické resumé

Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-210-9952-4 (online ; pdf)

* 821.162.3-34 * 821.163.2-34 * 82-34-028.53 * 82.091 * 7.04 * 82:316.7 * 82.09 * (437.3) * (497.2) * (048.8)

– 2000-2020

– české pohádky – 21. století

– bulharské pohádky – 21. století

– autorská pohádka – Česko – 21. století

– autorská pohádka – Bulharsko – 21. století

– literární inspirace

– náměty, témata a motivy

– literatura a kultura – Česko

– literatura a kultura – Bulharsko

– literární komparatistika

– literárněvědné rozbor

– monografie

82-1/-8 - Literatura různých forem a žánrů (o ní) [11]

Recenzovali: Mgr. Jakub Mikulecký, Ph.D. (Slovanský ústav, Akademie věd České republiky)
doc. PaedDr. Mgr. Jaroslav Toman, CSc. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)

© 2021 Masarykova univerzita, Martina Salhiová

ISBN 978-80-210-9952-4

ISBN 978-80-210-9951-7 (brožováno)

ISSN 1211-3034 (print)

ISSN 2787-9291 (online)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9952-2021>

Obsah

1 ÚVOD	7
2 KOMPARATIVNÍ PŘÍSTUP	13
2.1 Úloha literární komparistiky	16
2.2 Interkulturní komparatika	21
2.3 Vztah komparistiky a translatologie	22
2.4 Areálovost literatury a tematologie	26
2.5 Literární centrismy	37
2.6 Malé průniky do české a bulharské literární teorie a historie	41
2.7 Česko-bulharské a bulharsko-české literární kontakty	44
2.8 Česká a bulharská autorská pohádka	46
3 CESTY ČESKÉ A BULHARSKÉ AUTORSKÉ POHÁDKY PO ROCE 2000	50
3.1 Pohádky ovlivněné folklorem	56
3.2 Deníkové a kalendářní pohádky	75
3.2.1 Pohádkové deníky, zápisníčky a dopisy	76
3.2.2 Pohádky uspořádané podle kalendářního pořádku	81
3.3 Veršované vsuvky, lyrizované a rytimizované pohádky	90
3.3.1 Veršované úvody a vsuvky	90
3.3.2 Lyrizované a rytimizované pohádky	103
3.4 Humorné a nonsensové pohádky, pohádkové perzifláže a travestie ...	112
3.4.1 Humorné a nonsensové pohádky	113
3.4.2 Pohádkové perzifláže a travestie	134
4 ZÁVĚR	141
EDIČNÍ POZNÁMKA A PODĚKOVÁNÍ	151
SUMMARY	152
BIBLIOGRAFIE	154

Илустрaце: Penko Gelev
Спиридонова, Юлия. Каква магия крие се в снега.
Ил. Пенко Гелев. София: Кръгзор, 2015.

1 ÚVOD

Cílem této monografie je pojednat o tvorbě pro děti a mládež na příkladu autor-
ských pohádek na našem území a v Bulharské republice. Dnešní kontakty mezi
oběma literaturami pro děti a mládež jsou omezené na několik málo překladů¹,
i když tato tendence neplatí v tvorbě pro dospělé čtenáře – současná česká lite-
ratura je do bulharštiny poměrně často překládána, např. dílo Jiřího Kratochvila,
Miloše Urbana, Michala Viewegha.²

Vycházíme z této skutečnosti, a tak naší hlavní metodou je využití analýzy děl
dvou na sobě nezávislých národních literatur a následné srovnání analogických
i rozdílných jevů s ohledem na určitá společná kulturní, náboženská a politická
východiska. Získané poznatky mají napomoci v odhalování obecnější vývojové ten-
dence v literatuře pro děti a mládež³.

Stěžejní částí monografie je analýza vybraných pohádek, které vykazují žánrové
rysy autorské pohádky a jsou psány česky nebo bulharsky. Kromě jazykové a žánro-
vé podmínky díla splňují temporální podmínku, byla poprvé vydána v rozmezí let
2000 až 2020.

1 Mezi poslední překlady pohádek do bulharštiny patří *Povídáčky pro moje slunce* Jiřího Stránského (*Prikazni istorii na moeto slánčice*, 2018), jež jsou přeloženy Elenou Semerdžievovou, dále *Povídání o pej-
skovi a kočičce. Jak spolu hospodařili a ještě o všelijakých jiných věcech* Josefa Čapka (*Priključenijata na Šaro
i Pisana. Za tova kak živeeča zaedno i za ošte mnogo drugi nešta*, 2017). Přeložil Krástan Ďankov.

2 Viz článek Ivany Srbkové: *Burova, Ani* [online]. 2003-09-07 [quot. 2019-06-13]. Dostupné z:
<<http://www.iliteratura.cz/Clanek/14169/burova-ani>>.

3 Kromě termínu literatura pro děti a mládež bude používán také pojem dětská literatura ve stej-
ném významu.

Protože pohádka patří k jednomu z nejsložitěji definovatelných literárních pojmů, uvedeme jeden konkrétní příklad autorské pohádky ze současné bulharské produkce:

„Пътят се ширна надолу, надолу... Като бяла бразда по челото. Като неизписан лист хартия. Като мисъл, проблеснала в тъмата на нощта. Пътят искаше да стигне до различни места. Искаше да научи нови неща. Знаеше, че е уморително и може би дори опасно. Но не можеше да спре устрема на белите си каменни стави. Пътят мина през едно поле и запита:

– Ей, ти, поле широко! Аз съм пътят! Каж ми какво да разказвам за теб в моя бяг? С какво си важно ти?

– Аз съм поле! Пролетно време съм спрехаво и наболо от зелените стрели на житото. Лятото ме люлее в сънната си люлка, а есента ме открива по черната угар. През зимата сънувам топлината на коренчета, заспали в мен. Това разкажи!

– Разбрах! – провикна весело пътят. – Ще разказвам, че си едно обещание, обещание за сбъднати дни...“⁴ (Фламбурари 2016: 180).

Výše uvedená pohádka je včleněna do dětské fantasy bulharské spisovatelky Vesely Flamburariové.⁵ „Pohádku o cestě“ („Prikazka za pãta“⁶) autorka záměrně rozdělila do čtyř částí. Malým hrdinům, kteří prchají před bytostmi bez duší – čerlidmi, ji na vyzvání vypráví kouzelná rostlinná bytost – mág Kastin Kastanum. Uvádí ji nejen pro překonání bezprostředního strachu, ale především proto, aby si všichni uvědomili krásu svých domovů a celé země, jež budou muset bránit v nadcházející válce.

V rozmanitých pohádkách vložených do této trilogie je hlavním motivem strach ze zlého panovníka, touha po bezpečí, přání znovu si přátelsky povídat a naslouchat příběhům. Jako hrdinové nevystupují pouze lidé, ale i rozmanití živočichové

4 „Cesta se vinula dolů a dolů... Jako bílá brázda na čele. Jako nepopsaný list papíru. Jako myšlenka, která zajiskřila v temné noci. Cesta chtěla navštívit různá místa. Chtěla se naučit nové věci. Věděla, že to může být únavné, dokonce i nebezpečné, ale nemohla zastavit nadšení svých bílých kamenných zákrutů. Cesta vedla přes pole, a tak se zeptala:

„Hej, širé pole, já jsem cesta. Řekni mi, co bych měla o tobě vyprávět na své pouti. Čím vynikáš?“

„Já jsem pole. V jarním čase jsem vrtošivé, obrostlé zelenými střílkami pšenice. Léto mě houpá ve snové kolébce a podzim mě nechává ležet černým ladem. V zimě sním o teple kořínků, které ve mně spí. Tohle vyprávěj.“

„Rozumím,“ řekla vesele cesta, „budu vyprávět, že jsi příslib, příslib budoucích dnů...“ [přeložila Martina Salhiová].

5 Jedná se o fantasy trilogii pro děti a mládež: ФЛАМБУРАРИ, Весела. *МИНА, магиите и бялата стъкленица. Първа книга*. Ил. Питър Ким. София, MBG BOOKS, 2015, dále ФЛАМБУРАРИ, Весела. *МИНА и магията за предсказание. Втора книга*. Ил. Питър Ким. София, MBG BOOKS, 2016 a ФЛАМБУРАРИ, Весела. *МИНА и тайната на магиите. Трета книга*. Ил. Питър Ким. София, MBG BOOKS, 2017.

6 Transliterované názvy děl nebo jejich částí budou uvedeny jen při první zmínce o díle.

(např. moudrá želva hledající životní cestu), stromy (i jejich listy s malými příběhy) a věci (osamělý uhlík toužící po ohništi, pestrobarevný šátek). V celé fantasy neustále cyklicky ožívají mytické a pohádkové příběhy, je kladen důraz na řečnické umění a na úlohu lidského kolektivu. Autorka tak přímo vystihla poslání jak folklorní, tak literární i autorské pohádky.

Z tohoto příkladu snad dostatečně vyplývá, že se musíme hlouběji zabývat úlohou pohádky v současné literatuře a snažit se zároveň pochopit žánr v kontextu hlavních tendencí v literatuře pro dospělé, které literaturu pro děti a mládež výrazně ovlivňují.

Přestože je zaměření monografie převážně analytické, věnujeme se také komparativnímu přístupu, a proto je text rozdělen do dvou hlavních částí. První je zacílena na východiska, jež jsou důležitá při srovnávání české a bulharské autorské pohádky v diachronním a synchronním pohledu v širším kulturním kontextu (balkánský a středoevropský centrismus) s důrazem na komparativní typologii dvou v současné době nezávislých národních literatur.

Slavistika, která komparativní metodu významně používá, dosahuje v České republice vysoké úrovně: „Slavistika, jejíž domácí tradice patří k nejsvětlejším místům historie humanitních věd v Čechách, má již v samotné podstatě oboru zakódován sklon k celistvému nazírání skutečnosti“ (Blümllová 2008: 15).

Zásadní je celoživotní tvorba balkanisty Ivana Dorovského. Zaměříme se na významné dílo *Slovník autorů literatury pro děti a mládež 1. Zahraniční spisovatelé* (2007), které spoluredigoval a jehož jihoslovanskou část sestavil (Stehlík 2019: 3–8). Na tuto knihu navazuje slovník českých autorů pod vedením Mileny Šubrtové *Slovník autorů literatury pro děti a mládež 2. Čeští spisovatelé* (2012).

Ze zahraniční odborné produkce využijeme *Úvodu do komparatistiky* německé literární vědkyně Angeliky Corbineau-Hoffmannové (2004, česky 2008) a díla španělsko-francouzského literárního vědce Claudia Guilléna *Mezi jednotou a růzností. Úvod do srovnávací literární vědy* (2005, česky 2008).

V druhé části monografie jsou uvedeny tři hlavní proudy v současných pohádkách, které plynule navazují na tendence 90. let 20. století. Z českých autorů se jedná o Ivonu Březinovou, Arnošta Goldflama, Danielu Krolupperovou, Radka Malého, Aloise Mikulku, Ivu Procházkovou, Petra Stančíka, Karla Šiktance, Jiřího Stránského, Pavla Šruta, Magdalenu Wagnerovou atd. Z bulharské strany je zastoupena tvorba Kati Antonovové, Božany Apostolovové, Maji Dälgáčevové, Sotira Geleva, Vesely Flamburariové, Peti Kokudevové, Panča Pančeva, Stanky Penčevové, Julie Spiridonovové a mnoha dalších.

Jejich díla byla vybrána na základě čtenářské obliby (např. bulharské ocenění Biserče vāšebno, česká anketa SUK – Čteme všichni, hodnocení Perlorodky), podle zápisu na čestnou listinu IBBY (tj. mezinárodního nevládního sdružení International Board on Books for Young people), podle nominování a ocenění v rozmanitých literárních soutěžích zaměřených přímo na dětskou knihu nebo majících

kategorii pro děti a mládež (jedná se o Zlatou stuhu, Magnesiu literu, Literární soutěž nakladatelství Albatros, Cenu Konstantina Konstantinova, Národní cenu Peti Karakolevové a Národní cenu Christa G. Danova). Přihlížíme též k recenzím v odborné literatuře, na stránkách LiterNetu a iLiteratury, k doporučením pracovníků dětských oddělení knihoven, k autorským čtením a performancím na literárních festivalech a knižních veletrzích.

Monografie je výběrová, nemá přehledový charakter celkově zachycující vymezené období. Jsou vybrány významné autorské pohádky, které přinášejí do žánru určité novum. Protože materiálová základna je velice rozsáhlá, jsou opomenuty reedice starších děl a čistě komerční produkce typu *100 hádanek a hlavolamů z nejkrásnějších pohádek. Pro předškoláky a malé školáky* (2010), obsahující úryvky ze světově známých pohádek. Až na výjimky nebudou analyzovány ani sborníky pohádek jednoho či více autorů, v nichž se neústrojně mísí různé žánry, autorské a klasické pohádky a autorské adaptace, nebo soubory zahrnující i starší pohádky, např. dílo Veličky Nastradinovové *33 pohádek a polovina (33 prikazki i polovina)*, (2009). Také pohádkám-hrám nebude věnována pozornost, i když vznikají četná díla, jež jsou přínosem k rozvoji čtenářství. Například pohádkový text Nikolaj Rajkova *Pohádka dvou světů (Prikazka ot dva svjata)*, (2018) o malé bytůstce hontolulovi je provázán s karetní hrou a hledáním na přiložené mapě.

Maja Bočevová (Wiki) postoupila ve svých pohádkových knihách *Kdo rozsvítil měsíc? První dobrodružství (Koj svetna lunata? Părvo priključenje)*, (2016) a *Jak se jmenuje tato kniha? Druhé dobrodružství (Kak se kazva тази kniga? Vtoro priključenje)*, (2016) ještě dále. Knihy plné her a úkolů propojila s odkazy na webových stránkách www.tatcreative.com.

Začínáme obdobím po roce 2000, kdy dochází k nárůstu vydávání kvalitních děl vykazujících žánrové znaky autorské pohádky. Logické by bylo začít obdobím po roce 1989, kdy v obou zemích došlo k politické změně, rozrůznila se školská praxe a knižní trh se zcela uvolnil. V literatuře pro děti a mládež to přineslo tři zásadní postupy: vydávání dosud zakázaných autorů, reedice klasické tvorby, ale i obrovský zmatek a neúctu k původnímu textu (zcela otevřené plagiátorství či záměrné mystifikace).

Devadesátá léta bývají v dětské literatuře považována za období určitého tvůrčího útlumu, ale jak píše ve své disertační práci *Sondy do českých imaginativních pohádek 90. let 20. století* (2015) Lucie Doležalová, přesto vznikají i velmi přínosná díla. V bulharském prostředí nastala mnohem komplikovanější situace. Po rozpadu ekonomiky silně provázané se Sovětským svazem nastal literární chaos, jehož využili bulharští básníci a kritici Georgi Gospodinov, Bojko Penčev, Plamen Dojnov a Jordan Evtimov k vydávání postmoderních mystifikací zaměřených na kritiku vlastenecké literatury: *Bulharská chrestomatie (Bălgarska chrestomatija)*, (1995) a *Bulharská antologie (Bălgarska antologija)*, (1998)⁷, což se odrazilo i v tvorbě pro

7 КАРЦЕВА ИВАНОВНА, Зоя. За “вълните” на постмодернизма в българската литература

děti a mládež. Důraz byl kladen více na poezii. Proto začínáme rokem 2000, ale samozřejmě s návazností na přelomová 90. léta.

Současná autorská pohádka přináší symbolické příběhy o našem světě, vztahuje se k univerzálním otázkám a problémům lidského bytí, které se nedotýkají pouze dětského čtenáře, ale i rodičů a dalších dospělých. Jak poznamenává Luisa Nováková, podstatou pohádky je provokace k dobru (Nováková 2009: 175), což přitahuje čtenáře všech věkových kategorií. Mnohé texty jsou nenápadně, někdy i otevřeně uzpůsobeny dvojímu adresátovi.⁸ Jiné nejsou zaměřeny na určitou specifickou věkovou oblast, jsou věnovány všem recipientům. Tento jev je označován za „kolaps kategorie věkovosti“ (Šubrtová 2011: 25). Jedná se především o aktuální alegorii, filozofující a spirituální pohádky, humorné a nonsensové příběhy (např. Arnošt Goldflam si umí udělat legraci i ze sebe sama v pohádkách *Tatínek není k zahození* z roku 2004 a *Tatínek 002* z roku 2006, a tak vkládá i pasáže z rodinného života určené rodičům).⁹

Někteří nakladatelé stále uvádějí doporučený věk čtenáře, jindy se na knihách objevuje velké věkové rozpětí (rozmezí 9 až 99 let). Může to být míněno nadsazeně, nebo naopak tím nakladatelé chtějí zdůraznit, že u pohádek dochází k několika různým recepcím jednoho textu. Nejprve jsou vnímány poslechem od zprostředkujícího rodiče či prarodiče, v mladším školním věku jsou již čteny samostatně, dále jsou předčítány vlastním dětem a později z pozice prarodiče i vnoučatům (samozřejmě nesmíme zapomínat na pohádky, které děti slyší v předškolních zařízeních před odpoledním odpočinkem).

Námi zkoumané pohádkové texty jsou nejčastěji určeny recipientům předškolního a mladšího školního věku, i když některé mají přesah až k adolescentnímu období. Lyrizované pohádky Karla Šiktance *O dobré a o zlé moci* z roku 2000 mohou oslovit i starší čtenáře. Psychologické *Pohádky pana Kabody (Prikazkite na gospodin Kaboda)* Eleny Aleksievové z roku 2017 docení až velmi zkušený čtenář. Jednotlivé příběhy vznikají ve fantazii malého hrdiny a pomáhají mu, aby se vyrovnal s těžkou životní situací – s násilnou smrtí matky. Chlapec si vymýšlí postavu pana Kabody, s níž může prožívat normální život nezatížený tragédií.

V jednotlivých podkapitolách jsou vybraní čeští a bulharští autoři představeni v krátkých literárních portrétech, případně jsou uvedena i díla pro dospělé.

[онлайн]. [цитирано 2019-08-06]. © *Електронно списание ЛИТЕРАТУРЕН СВЯТ*, 2008–2019. Достъпно от: <<https://literaturensviat.com/?p=3925>>.

8 Viz příběhy z rodinného života s dvojím textem Michala Viewegha *Krátké pohádky pro unavené rodiče* (2007) a *Nové pohádky pro unavené rodiče* (2017) nebo dobrodružný příběh ze života dvou malých školáků *Příběhy zla (Zlostorii)*, (2018) Javora Caneva, kde je na konci textu poznámka určená pro dospělé čtenáře.

9 Další krok směrem k provázanosti dětské literatury a literatury pro dospělé udělala Petra Soukupová. Jedno téma variovala ve dvojici knih: v románu pro dospělé *Nejlepší pro všechny* (2017) a v detektivním příběhu pro děti *Kdo zabil Snížka?* (2017) o dospívajícím chlapci a jeho venkovské babičce. „Soukupová tak napsala dva příběhy, které do sebe zapadají jako dílky skládky puzzle“ (Gothaj 2018: 24).

1 Úvod

Pohádková tvorba je zařazena do celkového kontextu jejich literární, výtvarné či dramatické činnosti. Srovnání probíhá v bilaterální rovině. Nedochozí k prostému porovnání literárních faktů uvedených literatur, ale k vytyčení paralel a analogií geneticky nespojených, tj. ke srovnání historicko-typologickému. Významná díla jsou analyzována podrobněji a konfrontována se svou jinojazyčnou paralelou.

2 KOMPARATIVNÍ PŘÍSTUP

V našem textu se zaměřujeme na tvorbu, která je zařazena mezi intencionální tvorbu určenou dětem, budeme tedy zkoumat literaturu pro děti a mládež (bulharské označení literatura za deca i junioši) v jejím užším významu¹⁰ (Polák 1987: 9). Porovnáváme vývoj v oblasti žánru autorské pohádky v české a bulharské literární produkci po roce 2000 za pomoci metod literární komparatistiky, biografického přístupu a zejména pomocí literárněvědné analýzy vybraných děl v zemích s přibližně stejným počtem dětských čtenářů a podobnou politickou situací, tj. existencí parlamentní demokracie a volného trhu, kde není uplatňována ideologická cenzura.

Literaturu pro děti a mládež nelze považovat za *pouhou* „malou literaturu“ v porovnání s literaturou pro dospělé. S ohledem na věk čtenáře přináší odlišná témata, zabývá se jinými problémy a hodnotami než tzv. „velká literatura“. Obě jsou tak úzce propojeny, že „velká literatura“ by neměla čtenáře bez intencionální i neintencionální dětské literatury, neboť schopnost aktivní četby a pozitivní vztah ke knihám se musí rozvíjet od raného dětství.

Někteří teoretici nepovažují vymezení literatury pro děti a mládež za zcela jednoznačné. U mnohých knih během jejich opakované interpretace dochází k postupné proměně od díla pro dospělé na neintencionální četbu dětí a mládeže¹¹, jak vyplývá např. ze studie Vladimíra Novotného „Převrstvování žánrového paradigmatu

10 Mladen Enčev v bulharské literatuře pro děti rozlišuje s přihlédnutím k intencionálnosti a neintencionálnosti díla dva pojmy. *Literaturou pro děti* nazývá tvorbu speciálně napsanou pro děti i tu, která se do ní dostala pomocí školy, církve a periodického tisku z literatury pro dospělé. *Dětská literatura* podle něj skutečně existuje pouze v dětském kulturním prostředí, tj. je psána dětmi (Енчев 1999: 12).

11 K přechodu docházelo několika způsoby: na základě spontánní volby dětského recipienta, záměrnou úpravou děl z literatury pro dospělé (nejčastěji vynecháním určitých pasáží) nebo pedagogickým výběrem ve školní literární výchově (Toman 1992: 49).

2 Komparativní přístup

u Vladimíra Körnera“ ze sborníku *Současnost literatury pro děti a mládež. Liberec. 11. – 13. března* (Novotný 2004: 27–36). Autor se zabývá pohledem na svět očima šestiletého hrdiny po smrti otce v baladické novele *Zrození horského pramene* Vladimíra Körnera z roku 1979. Upozorňuje na to, že se někteří badatelé domnívají, že tam, kde se záměrně vyzvedává dětský aspekt vyprávění, se již jedná o intencionální tvorbu pro děti a mládež, jako je tomu ve výše zmiňované novele (Novotný 2004: 27–36).

Dalším problémem je, že tvorbu pro děti a mládež je někdy velmi těžké odlišit od děl pro dospívající a dospělé, zvláště pokud pocházejí od jednoho autora. Magdalena Wagnerová (nar. 1960) se zaměřila na tvorbu pohádkové travestie, přičemž některá díla jsou určena čtenářům všech věkových kategorií. Její travestie *Pavouk na šalvěji. Podzimní (pohádková) travestie* (2003) a *Strom s granátovými jablky. Pohádková travestie* (2004) se již posouvají směrem k četbě pro dospělé. Druhá zmiňovaná kniha přináší popisy krutého a nesmyslného mučení vězňů, první milostné zkušenosti princezny, luštění křížovek netečného pánaboha, jehož lidský svět nezajímá. Rozhodně se tedy nejedná o četbu s klasickým dobrým koncem, ale o pesimistický pohled na lidské chyby, které se neustále cyklicky opakují.

Bulharská autorka Jana Bukovová (nar. 1968) ve *4 pohádkách bez návratu (4 prikazki bez vrážtanje, 2016)* zobrazila nelehký lidský osud. Žánr pohádky je tradičně spojen s dobrým koncem, ale zde je např. i pomocí převládající černé barvy naznačeno, že tomu může být jinak. Někdy se nejde vrátit a napravit chybu, ale život musí jít dál.

Grafické řešení obálky symbolicky koresponduje se všemi čtyřmi příběhy. Jedná se o černou knihu s hnědým lemem a bílým drobným písmem na deskách. Také okraje stránek a celostránkové předěly mezi jednotlivými pohádkami jsou v téže barvě. Celkově dílo působí ponurým dojmem, který přebíjí hra s bílou plochou a prázdným prostorem i nezvyklá grafická úprava, jež je u každé pohádky odlišná. Názvy dvou pohádek jsou černě dokresleny („Pohádka o psu, který říkal vždy pravdu“ – „Prikazka za kučeto, koeto kazvalo vinagi istinata“, „Prsten s kamenem z ledu“ – „Pršten s kamak ot led“), další názvy plynule přecházejí do samotného textu („Pohádka o carevně ve vysoké věži“ – „Prikazka za caricata vav visokata kula“, „Pohádka o někom, kdo běhal rychleji než vlastní stín“ – „Prikazka za onzi, kojto bjagal po-bärzo ot sjankata si“).

Nejedná se tedy o pohádky pro děti, ale spíše o pohádkové příběhy pro dospívající či dospělé čtenáře, přestože je v nich užito klasických pohádkových prvků, např. trojího opakování. Třikrát je hříšnému muži nabídnuta mluvčím psem spása, ale on nic nepochopí. Kovář se vydává do tří stran světa pro radu, jak vyspravit královnin prsten. Řešení nalézá až doma, tj. ve čtvrté světové straně, čímž je symbolizován návrat zpět: „[...] вместо да ковеш пръстена според човека, да ковеш човека според пръстена. Но аз незнам как става това“¹² (Букова 2016: 38).

12 „[...] místo abys koval prsten podle člověka, kovej člověka podle prstenu. Ale nevím, jak to udělat“ [přeložila Martina Salhiová].

Jak podotýká Eva Klíčová (nar. 1977): „Literaturu [...] nechápeme jako izolovaný znakový systém s vnitřní samočinnou dynamikou, ale jako index sociálních poměrů a hodnotové (sebe)reflexe [...] společnosti – přestože literárně kódovaný“ (Klíčová 2018: 6). Autorka se zabývala projevy socialistického realismu v české literární tvorbě za doby normalizace, ale její úvahy platí i pro období po roce 1989. Jakýkoliv literární text nelze chápat jako přímočarý doklad určitého jevu, je nutné jej číst v kontextu dobového a místního literárního úzu, např. za použití techniky distance.

Totéž platí nejen pro „velkou literaturu“, ale i pro literaturu pro děti a mládež. Máme na mysli Goldflamovy knihy *Tatínek není k zahoezení. Pohádky pro malé a velké* (1. vyd. z roku 2004) a *Tatínek 002. Pohádky pro celou rodinu* (1. vyd. z roku 2006), kde je viditelný odraz reality na chodu jedné čtyřčlenné domácnosti. V pohádce „Tatínek a nemocný pan prezident“ z prvního souboru je popsána úloha prezidenta v demokratické soustavě a vztah společnosti k jeho osobnosti.

Vesela Flamburariová (nar. 1964) se zabývala masovou nadprodukcí jedné malé továrny a jejím dopadem na nejbližší okolí v podobě vyhlazující války mezi kouzelnými bytostmi v pohádce *Tvůrci víl (Majstori na fei, 2017)*. Je jen na čtenáři, jak ji bude interpretovat, jako kouzelnou pohádku, či jako alarmující popis současného dění alegoricky ukrytého do žánru autorské pohádky. Mladen Enčev při hodnocení tohoto díla vyzdvihuje hlavní motiv, a to hluboké rozdíly mezi originálem uměleckého díla a kopií, mezi tvůrčí činností a pouhou produkcí, jež je zastoupena zápornou pohádkovou bytostí – všepožírající formou na výrobu bezduchých loutek (Enčev 2019: 16).

Jiný popis konzumní společnosti přináší Kaťa Antonovová (vlastním jménem Ekaterina Antonovová, nar. 1982) v pohádkách *Víla z cukřenky (Fejata ot zacharnicata, 2017)* a *Čtrnáct vanílek a polovina (Četirinajset vanilii i polovina, 2018)*, ve kterých jsou dětem kradení pohádkoví kamarádi, aby dopomáhali boháčům k jejich jmění. V pohádce je mistrně vykreslena síla přátelství a touha po spravedlnosti.

Současné pohádky reflektují i aktuální politickou situaci, byť téměř výjimečně. V pohádkovém souboru kolektivu deseti autorů *Prdlé pohádky* (2013) se prohlašuje o slavné české kuchařce paní Růžičkové: „Jako kdyby se s jejím kuchařským uměním rozhostil v okolí klid a mír. Jednou ji kvůli tomu dokonce chtěli lidé z OSN shodit s padákem, skládacím vařičem a větším ešusem do válečné zóny v Kosovu. Tak byla proslulá. Nakonec z toho ale sešlo“ (Žáček 2013: 27).

Dalším příkladem jsou pohádky Jiřího Stránského (1931–2019). V minulém režimu byl vyloučen před maturitou ze střední školy, dokonce byl několikrát vězněn za politickou činnost. Jediným kontaktem s rodinou zůstala korespondence. Svým malým dětem psal příběhy a pohádky o námořníkovi, který nemůže být s milovanými blízkými. Po roce 1989 dopisy pro dcerku vydal ve dvou pohádkových souborech *Povídáčky pro Klárku* (1996, 2004, 2015) a *Povídáčky pro moje slunce* (2002, 2009).¹³

13 Viz medailonek Mileny Šubrtové: Stránský Jiří. In ŠUBRTOVÁ, Milena a kol. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež 2. Čeští spisovatelé*. Praha: Libri, 2012, s. 379–381.

2 Komparativní přístup

Mezi oběma pohádkovými knihami se projevil výrazný rozdíl. První je koncipována jako tradiční pohádková kniha, avšak ve druhé se čtenář dozvídá i příčinu vzniku pohádek, jež je posouvá do jiné dimenze. Malí recipienti se seznamují nejen s rodičovskou láskou, ale též s nesmírným smutkem z násilného rozdělení rodiny z politických důvodů. Koncepce díla vypovídá o krutosti totalitní doby, kterou pomáhalo mírnit písemně fixované vyprávění pohádkových i nepohádkových příběhů. Jejich syžety se vztahují k dětskému světu, k dovádění a hrám, ale i k prvním starostem, trápení a pocitu odpovědnosti. Pohádkami prolíná rodinná důvěrnost, jež přesahuje text povídalek a spočívá v něžných osloveních fiktivní adresátky Klárky na počátku dopisů (Šubrtová 2004: 96).

Mnohem více jsou v současných pohádkách zastoupeny ekologické problémy. Skládku odpadu i s jejími antropomorfizovanými obyvateli zachycuje Jan Svěrák v pohádkovém příběhu *Kuki se vrací* (2010). Vyhozený plyšový medvídek uniká ze skládky, ale je pronásledován jejími nemilosrdnými hlídači. Problémům znečištěného města i moře se věnuje Božana Apostolovová v pohádkách *Malá Božana a den odpadků* (*Malkata Božana v deň na boklucite*, 2012) a *Malá Božana v podvodním světě* (*Malkata Božana v podvodnija svjat*, 2013). Současnou kůrovcovou kalamiťu v českých lesích zobrazil Pavel Stančík v pohádkovém příběhu *Jezevec Chrujda krotí kůrovce* (2020).

2.1 Úloha literární komparatistiky

V současné době se na literární komparatistiku (bulharské označení literaturovedska komparativistika)¹⁴ pohlíží dvojím způsobem: buď je rozšiřován její půdorys za pomoci nových přístupů, nebo bývá vnímána jako transcendující k jiným disciplínám, jako jsou např. areálová studia, gender studies, kulturologie (Pospíšil 2015: 19).

Budeme nahlížet na literární komparatistiku (srovnávací literární vědu) jako na svébytnou disciplínu disponující vlastním literárněvědným aparátem a problematikou. Zabývá se srovnáváním děl, literárních škol, generací, směrů a celků různých literatur (tj. literatur různých národů a jazyků), zkoumá vztahy bilaterální (srovnává dvě literatury), nebo multilaterální (srovnává více literatur z různých jazykových oblastí, případně celých kulturních okruhů), rozpracovává kategorii vlivu a pramenů v podobě prostředníka a překladu (Táborská 1984: 352, Quillén 2008: 54–60).

14 Angelika Corbineau-Hoffmannová rozděluje teoretické studium literatury na obecnou/všeobecnou literární vědu (studující literatury bez ohledu na jazykové hranice) a na srovnávací literární vědu (zkoumající národní literatury ve vzájemném vztahu) pod názvy Allgemeiner Literaturwissenschaft a Vergleichende Literaturwissenschaft. S tímto umělým oddělením nesouhlasil např. René Wellek (Corbineau-Hoffmannová 2008: 16–18). Další hojně používané cizojazyčné termíny jsou francouzské littérature comparée a anglické comparative literature ve smyslu srovnávací, porovnávací literární věda (Corbineau-Hoffmannová 2008: 18).

Úlohu mediátora mezi dvěma kulturami představuje například Bulhar Ilja Milarov, který po studiích v Rusku přiblížil v 80. letech 19. století v Zagrebu chorvatským čtenářům ruskou realistickou literaturu a její kritiku (Quillén 2008: 58).

Literární vědec Claudio Guillén (1924–2007) zdůrazňoval, že zkoumání napětí mezi lokálním a univerzálním (tj. mezi jedinečným a obecným) tvoří základy literární komparistiky (Guillén 2008: 15), která se zabývá identifikací, utříděním a systematickým studiem nadnárodních diachronních celků. Věnoval se bádání v oblasti španělské literatury celkově začleněné do evropské dimenze. Vytvořil tři modely nadnárodního přístupu: 1. internacionální jevy a celky vykazující genetické kontakty nebo společné kulturní premisy, 2. jevy geneticky nezávislé nebo patřící k různým civilizacím, majícím však společné určité společensko-historické podmínky (např. otroctví, klášter, vězení, exil) a 3. jevy geneticky nezávislé tvořící nadnárodní celky (Guillén 2008: 76–77).

V našem případě postupujeme podle druhého přístupu. Je založen na bilaterální diferenční komparaci geneticky nezávislých literatur (pomíjíme společné praslovanské období bez doložených literárních památek, které se zcela jistě vyznačovalo společnou slovesnou tvorbou), s určitými společnými kulturními, náboženskými a politickými východisky, jež v současné době na literaturu pro děti a mládež obou národů příliš nepůsobí (např. cyrilometodějské a následné období). Jedná se tedy o komparaci české a bulharské literatury pro děti a mládež s žánrovým omezením na autorskou pohádku s drobným přihlédnutím k dalším žánrům, které plyne z povahy zkoumaného materiálu.

Pro komparatistiku neexistuje literatura osamoceně, nýbrž stojí v rozmanitých kulturních kontextech, jimiž se budeme zabývat. Mohou být dány společensky, historicky a geograficky (v naší práci se soustředíme na středoevropský a balkánský centrismus), ale také vznikají domyšlením každého recipienta (např. individuální vnímání jinakosti, cizosti). Jsou založeny na čtenářské zkušenosti, na znalosti okolního světa a kulturním přehledu, které se u dětského a dospívajícího čtenáře (a nejen u něj) neustále formují. Proto využíváme postupy srovnávací literární vědy zahrnující typologické (morfologické) srovnání, genetické srovnání, způsoby recepce v jiném kulturním prostředí, problémy překladu (adaptující recepce), otázky periodizace a tematologie (Zima, Holý 2006: 390). Východiskem je především odlišný způsob čtení literárního díla, jiné vnímání podobností i odlišností s blízkými i vzdálenými kontexty různých kulturních oblastí.

Angelika Corbineau-Hoffmannová (nar. 1949) vyznačuje podobná pole komparistiky jako Claudio Guillén, zároveň je však rozšiřuje. Základní je pro ni zkoumání vlivu, působení a recepce, tematologie (obsahy literatury), dějiny a typologie literárních žánrů. Také se zabývá literaturou v širším kulturním kontextu: periodizací literatury a komparatistickou imagologií (obrazy cizího a našeho)¹⁵, vztahem

15 Např. zobrazení českého antisemitismu v literatuře 19. století v esejí Daniela Soukupa z roku

2 Komparativní přístup

literatury a jiných umění, vztahem literatury a vědy (Corbineau-Hoffmannová 2008). Právě toto konstantní přihlížení k transliterárním souvislostem, neboť literární text je vytvářen na základě různých aspektů kolektivního nevědomí, je mimořádně důležité (Lukavec 2019).

Komparatistika nezkoumá jen souborné dílo autora a jeho biografii, jazykový systém a systém národní literatury, které všechny mají všeobecnou platnost pro literární vědu, zabývá se také žánry, historií látek, témat a motivů, epochou, v níž text vznikl, systémem jiné národní literatury (což je důležité pro překlad), souborem věd, druhů umění a kolektivních národních představ. Na toto vše nahlíží komparatistika jako na významné aspekty literárního polysystému (Corbineau-Hoffmannová 2008: 38–39).

Významný slovenský literární vědec Dionýz Ďurišin (1929–1997) navazuje zejména na komparatistické studie ruských badatelů Alexandra Veselovského, Viktora Žirmunského a francouzského komparatisty Paula van Tieghema. Zdůrazňuje, že národní literatury se musí zkoumat v širších souvislostech sociálních, kulturních a uměleckých, nejen jako literárněhistorická jednotka. Vytváří nadřazenější historicky proměnlivý pojem, tzv. světovou literaturu¹⁶, tj. myšlenkový systém, ke kterému dospěla literární historiografie na určitém stupni rozvoje (Ďurišin 1976: 25–26).

Miroslav Petříček (nar. 1951) poukazuje také na to, že literární text musí být posuzován jako síť nejrůznějších vztahů. Komparatistika se pohybuje v meziprostorech a na hranicích mezi obory, mezi různými tradicemi a kulturami. Je to neustálý pohyb (hledání, dotýkání, stýkání, prolínání) a následné uvádění do nových souvislostí. Zkoumá také přenos mezi různými médii (nejčastěji mezi literaturou a divadlem či filmem).

Je možné srovnávat literatury, které mohou být psány různými jazyky v rámci jedné země (např. „švýcarská“ literatura), nebo stejnými jazyky, avšak z pohledu odlišného etnika, menšiny, vyznavačů určitého náboženství atd. Například bulharsky psaný soubor zaměřený na výchovu muslimského dítěte *Dal jsi napít oslovi?* (*Napoi li magareto?*, 2015) přináší příběhy s náboženskou tematikou i pohádkové příběhy s kouzelnými prvky. Jejich autorem je Ismail A. Čaušev (1940–2017). Zachycuje deislamizaci muslimských obyvatel za socialistické éry v Bulharsku, válku v Afghánistánu a následnou migraci obyvatelstva do jiných zemí. Je zde nastíněn nejen pohled bulharských Turků, ale celkově muslimů na okolní svět, ve kterém

2014: *Stereotypy, imagologie a literární hodnoty* (dostupné z: <<http://www.ucl.cas.cz/edicece/data/sborniky/kongres/tretiI/61.pdf>>) nebo karikaturní obraz českého turisty na černomořském pobřeží 20. století v románu současné bulharské spisovatelky Virginie Zacharievové *9 zajců (9 zajci)* z roku 2011.

16 Srov. Goethovo pojetí světové literatury z roku 1827 jako formy literární komunikace mezi žijícími autory různých národností pomocí překladů jejich děl. Světová literatura byla „duchovní výměnou za účelem působení na společnost, druhem pospolitosti in litteris“ (Corbineau-Hoffmannová 2008: 23).